

drd. Nemes István

BBTE, Kolozsvár, Római Katolikus Teológia Kar
Szakterület: egyháztörténet, 19. század

EGY VÁLSÁG ÉS A RÁ ADOTT VÁLASZOK: A RENDI TÁRSADALOM REFORMKORI KRÍZISE ÉS ANNAK NYELVI TÜKRÖZŐDÉSE AZ ERDÉLYI VALLÁSÜGYI VITÁK POLITIKAI RETORIKÁJÁBAN

A magyar történelem talán legsikeresebb válságkezelési kísérletét a reformkornak nevezett időszak nagyjai jegyezték. A magyarság egyik legkomplexebb, a társadalom minden szegmensét átható krízisére a reformkor nagyjai programjuk útján olyan pozitív választ fogalmaztak meg, amely azóta példa értékű és hatással van nemcsak a magyar politikai cselekvésre, hanem arra a retorikára is, amelynek hullámhosszán a magyar politikai eszmék és célkitűzések nyelvi és kommunikációs szinten megjelennek. Elég egy pillantást vetni a mai magyar kormány kommunikációs stratégiájára, és máris láthatók a reformkor hatásai: az emblemikus személyiségekről elnevezett tervek, az önállósági és függetlenségi diskurzus, a fejlődés hangsúlyozása stb.

Tanulmányunk a reformkor erdélyi országgyűléseinek vallásügyi vitái során elmondott beszédekben kifejeződő politikai eszméket veszi górcső alá, és helyezi el a rendiség krízisének egyetemes kontextusában. A kísérlet fontosságát nem egyedül az adja, hogy eddig még nem nagyon készült ilyen, hanem az is, hogy „...az irodalmi-stilisztikai eszközök alkalmazása nemcsak a nyelvezet, a stílus szempontjából fontos, hanem azért is, mert megjelenítik a kifejtetni kívánt politikai tartalmat.”¹ E politikai tartalom elemzése pedig elvezet minket azon magatartásokhoz, amelyekkel a korabeli rendek az általános reformkori társadalmi, politikai és gazdasági válsághoz viszonyultak.

A reformkorban a régi rendszer sokrétű válság előtt állott. A magyarság nemzeti létét a kisebbségek nemzeti mozgalmi fenyegették.² Az úrbéri rendszer igazságtalansága a parasztság felől helyezte nyomás alá a nemesi elitet. A nemesség másik problémája a saját birtokaik üzemeltetési rendjének átalakításához szükséges hitelek hiánya volt, amelyet csak újabb privilégiumok (főképp az ősiség) feladása árán kaphattak meg.³ A vallási kérdés a 17. század vége óta megoldatlan volt, és ekkorra nyilvánvalóvá vált, hogy csak radikális lépésekkel, a teljes egyenjogúság megvalósításával lehet megoldani.⁴ Mindezek a problémák, különböző súllyal ugyan, de mindkét testvérhazában, Magyarországon és Erdélyben is megoldás után kiáltottak.

A rendek magatartása saját kivételezett helyzetük veszélyeztetettsége láttán a szorongástól, az anakronisztikus állapotokba való visszahátrálástól, a perspektívátlan és populista álliberalizmuson át a teljesen új, jövőbe mutató megoldások fölvetéséig széles sávban mozognak. Hermann Gusztáv Mihály találóan fogalmaz, amikor megállapítja, hogy tipikus esete

¹ FAZEKAS Csaba, *Irodalmi-stilisztikai eszközök a vegyes házasságok 1841. évi politikai vitájában*, 239., <http://magyarszak.uni-miskolc.hu/kiadvanyok/tenger/fazekas.pdf>, (letöltve: 2013. április 25.)

² Lásd Wesselényi vagy épp Széchenyi félelmeit a kérdéssel kapcsolatban Gyurgyák János leírásában. Vö. GYURGYÁK János, *Ezzé lett magyar hazátok. A magyar nemzeteszmé és nacionalizmus története*. Osiris Kiadó, Budapest 2007, 33-35. ill. 46-50.

³ Vö. PAJKOSSY Gábor, *A reformkor*, in: Gergerly András (szerk.), *Magyarország története a 19. században*, Osiris Kiadó, Budapest 2003, 206.

⁴ Vö. FAZEKAS Csaba, i.m. 232.

az erdélyi rendiségnek a 19. század reformországgyűlésein, hogy miután az összes liberális érvet felvonultatják álláspontjuk mellett az időszerűtlenségek megszüntetésére, „egy másik anakronizmus törvénybe foglalását kérik”, azaz visszahátrálnak a rendiségbe.⁵

A vallásügyi viták a reformkor országgyűlések egyik kulcsproblémáját jelentették a fent felsorolt – ma ugyan sokkal fontosabbnak tűnő – politikai, gazdasági és társadalmi ügyek mellett. A katolikus egyháznak, mint a rendi társadalom őrének a megtörése mellett az egyéni és kollektív szabadságon és jogegyenlőségen alapuló társadalom megvalósítása forgott kockán. A kérdés a vallásügy nemzetközi kontextusa mellett⁶ sajátosan magyar vonatkozása az, hogy a nemesi liberalizmus társadalompolitikai programjának szerves részévé tette azt.⁷ A kérdés így felekezeti-vallási huzavonából politikai vitává alakult, amely heves szenvedélyeket kavart fel mind a magyar, mind az erdélyi országgyűlésekben.

Erdélyben a vallási kérdések tárgyalása a fentebb már vázoltak szellemében folyt. A fő problémák itt is az áttérések szabadsága és a vegyes házasságok voltak. Emellett azonban feltűntek egyéb kérdések is, mint a nyomtatás szabadsága, amely a sajtószabadság kérdéséhez kapcsolódott, a külföldön tanulás szabadsága, a protestáns egyházak autonómiája, az egyházaknak nyújtott állami támogatás egyenlőtlensége stb.⁸ Igen fontos – és egyedien erdélyi – kérdés volt az erdélyi püspök országgyűlési tanácsosságáról a választási sérelmek kapcsán 1837-38-ban lefolyt vita is.⁹ A kérdést az erdélyi alkotmány három nemzetre és négy bevett vallásra, mint sarkalatos tételre alapozott rendi egyenlőségi viszonyrendszere tette még érdekesebbé, és bonyolultabbá, amely nemcsak előre mutatott, hanem visszafele is. Az erdélyi rendek ugyanis, új törvények alkotása helyett – noha ötleteknek nem voltak híján – visszahátráltak a régiék megtartásának kérésébe és ezzel a rendi-sérelmi politikába.

Kutatásunk tárgyává ezen viták szónokainak megnyilatkozásait tettük. Hipotézisünk Takács József politikai eszmetörténeti kutatásaira alapszik, amely 19. század eleji politikai életben négy egymással sokszor keveredő, de jól elkülöníthető politikai diskurzust különböztet meg, amelyek az ország javának különböző felfogásait tükrözik. A reformkorban emellé társul még két nagy eszmerendszer: a liberalizmus és a konzervativizmus formálódó pártjainak ideológiája.¹⁰ Mindezt pedig áthatja a patriotizmus és az ezzel kapcsolatos nacionalizmus szelleme. A Takács József által kimutatott eszmeáramlatok az erdélyi politikai életre is hatottak, és egyesek közülük, különösen az ősi alkotmányra hivatkozás, a liberalizmus és a konzervativizmus elemei markánsan megjelennek az erdélyi politikai nyelvezetben a vallásügyi viták vonatkozásában is.

⁵ Vö. HERMANN Gusztáv Mihály, *A reformkori nemesi liberalizmus székelyföldi lecsapódása a korabeli sajtó tükrében*, in *A székelység története a 17-19. században*, Pallas Akadémia Kiadó, Csíkszereda 2007, 162.

⁶ Vö. HEUSSI, Karl, *Az egyháztörténet kézikönyve*, Osiris Kiadó, Budapest 2000, 449-450.

⁷ Vö. FAZEKAS, i.m. 232.

⁸ *A bíráló biztosságnak vallási sérelmek tárgyában a KK és RR eleibe beadott munkálata*, 60. szám alatt, in *Az Erdélyi Nagy Fejedelemség 1841-ik esztendőben november 16-ára Kolozsvár szabad királyi városba hírdetett Országgyűlésének irománykönyve*, Kolozsvárt az Ev. Ref. Kollégium könyv és kő-nyomó intézetének betűivel, 1841, 140-160.

⁹ Vö. BOCHKOR Mihály: *Az erdélyi katolikus autonómia*, Ajtai K. Albert Könyvnyomdája, Kolozsvár 1911, 321-323. NEMES István, *Az erdélyi püspök kormányzói tanácsossága. Vita az 1837-38-as országgyűlésen*. (A RODOSZ 13. Konferenciáján, 2012 november 10-én tartott előadás, megjelenés előtt a konferencia kötetében). NEMES István, *Instrumentum egy vitához. Fogarasy Mihály könyve az erdélyi püspökök kormányzói tanácsosságáról*, in: *Studia Theologica Transsylvaniae*, 15 (2012/2), Kolozsvár – Gyulafehérvár 2012, 207-233.

¹⁰ Vö. TAKÁCS József, *Modern magyar politikai eszmetörténet*, Osiris Kiadó, Budapest 2007, 14-61.

Elég ha csak az 1841-43. évi erdélyi diéta vegyes házassági vitáinak megoldási javaslatait vizsgáljuk, rögtön rátalálunk a feltétlen legitimizmustól a házasság teljes szekularizálására vonatkozó udavrhelyi és csíki javaslatokig terjedő skálán az összes korabeli jellegzetes politikai magatartásra és az azokat hordozó politikai diskurzusok jellegzetes elemeire.¹¹ A vármegyei gyűlések beszédei és döntvényei is ugyanezen szellemben születtek. De az egyházon belül is vita folyt pl. a reverzálisok bevezetésének nemcsak köz-, de kánonjogi és dogmatikai legitimitásáról is, amelyben a kései jozefinizmus szellemisége köszön vissza.¹²

Mindez rámutat arra a komplexitásra, amellyel akkor találkozunk, ha az erdélyi rendek vallásügyi kérdéssel kapcsolatos magatartását vizsgáljuk és azokra a félelmekre, amelyeket a kérdés radikális megoldásának kivetülése idézett elő.

Mindennek relevanciája abban rejlik, hogy a mai krízishez való viszonyulásban is fellelhetőek hasonló elemek. Miközben nyilvánvaló, hogy sem a civilizációnk, sem a globális rendszer fenntarthatósága szempontjából nem állnak meg a fogyasztói magatartásra alapozott gazdasági és társadalmi modellek, továbbra nagyrészt ezeknek az éltetésére pazarlódik alkotó energiák tetemes része, radikális lépések tevésehez szükséges bátorság híján, miközben valószínűleg jelentős megoldási javaslatok válnak marginálissá, amelyek a jövőben nagy fontosságra tehetnek szert.

Előadásunk történelmi példázat szeretne lenni arra, hogy a múlt nagy kríziseinek ismerete mivel járulhat hozzá a jelen válságainak megoldásához: az újtól való félelem születésének mechanizmusát megismerve talán alkalmassá válunk a krízis közepette tanúsítható valódi kritikus magatartásra: megrostálni, elválasztani egymástól mindazt, ami egy fenntarthatatlan múltba húz vissza attól, ami egy lemondások árán megvalósítandó, de bizalomteljes jövő projektjét vázolja fel.

¹¹ Vö. Nemes István, *Reverzális-instrukció és vita a vegyes házasságokról az 1841-42. évi erdélyi diétán*, in: *Studia Theologica Transsylvaniensia*, 14(2011/2), Kolozsvár – Gyulafehérvár 2011, 239-260.

¹² Vö. NEMES István, *Az 1841-es „reverzális” körlevél belülről*, in: Jandala Csilla (szerk.), *Acta periodica 9. Válság és növekedés – 20 éves az Edutus Főiskola. A magyar tudomány ünnepe. Tatabánya 2012*, 441.